Язычы А. Шаигин анадан олмасынын 75 иллийи

Гочаман язычынын һәят йолу

Язычы Абдулла Шаигин шеир вә һекайәләри, роман вә п'есләри илә бәрабәр, мә'налы бир өмүр китабы вардыр. Бу китабда 50 илдән артыг халга хидмәт едән фәдакар бир мәдәниййәт хадиминин, йорулмаз бир мүәллим, ичтимаи хадим вә сәнәткарын һәят йолу тәсвир олунмушдур.

Тифлис шәһәриндә доғулуб, ушаглыг илләринин чохуну бурада, Күрүн саһилләриндә кечирмиш Шаиг XX әсрин илк илиндән пролетар Бакысына кәлир. Биринчи рус ингилабы, дөврүн башга тәрәггипәрвәр адамлары кими, онун да инкишафында һәлледичи рол ойнайыр. О заманда биз Абдулла Шаиги узун илләр дәрс дейән, әсәр язан, тәрҹүмәләр едән көрүрүк.

Ингилаба гәдәрки дөвр Абдулла Шаиг үчүн мүтәмади ахтарышлар дөврү олмушдур. Нә гәдәр ки, Шаиг садә, әмәкчи адамлары севән, ингилаби идеялара рәғбәт бәсләйән, классик әдәби ирсә мараг көстәрән бир язычы кими һәяты дәрк вә тәсвир едир, онун гәләминдән «Мәктуб етишмәди», «Әсримизин гәһрәманлары», «Әкинчи вә хан» типли реалист әсәрләр, «Ирәли», «Парчалар» гәбилиндән оптимист нәғмәләр чыхырды, әлә ки, юхарыда көстәрилән идея-бәдии мәнбәләрдән узаглашыр, онун гәләминдән чыхан әсәрләр дә «Нийә учду?», «Идеал вә инсанлыг» кими мүҹәррәд романтик әсәрләр олурду.

Шаигин о заманкы лирик шеирләринин башлыча мәзиййәти көһнә дүня илә барышмазлыгдан, о дүнянын дөзүлмәз ганун-гайдаларына э'тираздан ибарәтдир. «Һәр шей көһнә» һәмин мотивләри хүсуси гүввәтлә тәрәннүм едән бир шеирдир. Әлбәттә, бу типли әсәрләрдә Шаигин лирик гәһрәманы илә ҹәмиййәтин тәрәггипәрвәр гүввәләри арасындакы мүәййән әлагәни көрмәмәк олмаз. Ярадычылығындакы бүтүн мүсбәт ҹәһәтләр үчүн Абдулла Шаиг биринчи нөвбәдә «заманын ингилабчыларына» борчлудур. Она көрә чох тәбиидир ки, азад ҹәмиййәт гуручуларыны бә'зән айдын вә конкрет шәкилдә көрмәмәк Шаиги азадлыг һаггында үмид вә инамдан мәһрум етмәмишдир. Ән яхшы әсәрләриндә үзүнү кәләҹәйә, «севимли истигбала» тутан шаир ирәлидәки «ҹәннәт гәдәр көзәл ҹаһанын» арзу вә хаялы илә яшамышдыр.

Сабирдән сонра Азәрбайҹан әдәбиййатында фәһлә тематикасынын инкишафына чалышан сәнәткарлардан бири Шаигдир. Бу ҹәһәтдән характерик бир әсәр олан «Мәктуб етишмәди» һекайәсиндә әдибин тәсвир һәдәфи капиталист Бакысынын нефт мә'дәнләриндән бирйдир. Шаигин тәсвириндә бу, о ерләрдәндир ки, «һәр кушәсинә аяг бассан, һәр овуч торпағына газма вурсан, ишчи сүмүйү көрәр, ишчи фәрәды ешидәрсән». Әкәр һекайәнин башланғычында тәбиәтин Гурбан кими әмәкчиләр үчүн дөзүлмәз олан шахтасындан бәһс едилирсә, бу тәбиәт тәсвиринин ардынҹа фәһләләрлә капиталистләр арасындакы мүнасибәтләри, бу мүнасибәтләрин әмәкчи инсанлар үчүн шахтадан дөзүлмәз олдуғуну көстәрән һәят левһәләри кәлир. Шаигин һекайәсиндә фәһлә синфинин саһибкарлар әлейһинә мүбаризәси һаггында чох мә'налы ишарәләр, фәһләләрин «ултиматумлары» һаггында реал бәдии ҹизкиләр вардыр.

Н. Вәзиров, М. Ә. Сабир вә Ҹ. Мәммәдгулузадәнин реалист ән'әнәләрини давам етдирән «Әсримизин гәһрәманлары» повести илә Шаиг көһнә Бакынын һәятыны даһа кениш планда көстәрмәйә чалышмышдыр. «Отел» вә «казинолларда» әйяшлыг едән Мүрсәл вә Әшрәф ағалар өз өмүрләрини бинабырҹасына баша вурдугларды кими, өзкәләрин дә һәятыны зәһәрләйирләр. Капитализмин йыртыҹы ганунуна уйғун олараг, онлар гәдәм гойдуглары ерә позғунлуг вә сәфаләт, әлләри чатан адама хәстәлик вә дәрд кәтирирләр. Меһрибан Мәрйәм «вәрәм пәнҹәсиндә чырпыныб» мәһв олур; етим, чалышган Әһмәд мәнсәб вә шөһрәт азарына тутулур; Сонанын «даг чешмәси гәдәр саф гәлбинә» «кирли әлләр» узадылыр.

Лакин буржуа мүһитинә гаршы икраһ вә нифрәт һиссини Шаиг һеч дә һәмишә бу ҹүр мүстәгим тәсвир йолу, тәнгиди реализм үслубу илә бүрузә вермир. Онун нәсриндә башга бир йол да вардыр. Бу, «Көчдәки» йолдур. Әдибин һәмин һекайәси сон отуз-гырх илдә Азәрбайҹанда чох яйылмыш әсәрләрдән бири олуб, илләр боюу дәрс китабларындан дүшмәмишдир. Һекайәнин илк сәһифәләриндән ахырадәк мүәллифин тәбиәтә валеһ олдуғуну һисс едирсән. Бурада Шаигин романтик фикир вә дуйғулары тәзаһүр едир. Буржуа шәһәр мүһити илә барыша билмәйән, бу мүһитлә әсәбләринин кәркинләшдийини дуян әдибин «Көч» илә тәбиәтә тәрәф үз тутмасы, шүбһәсиз, пассив бир э'тираз әламәтидир. Бунунла бәрабәр, Шаиг бизә бүтүн өмрүнү дағларда, мешәләрдә, булаг башында кечирән Кәрим баба вә Айрым гызы кими садә адамларын һәятындан да ширин-ширин нағыллар сөйләйир. Пешәси чобанлыг олан Кәрим бабанын характериндә патриархал кәндлийә мәхсус кейфиййәтләрлә бирликдә халгын нәҹиб сифәтләри, көзәл адәт-ән'әнәләри, мүдриклийи вә һазырҹаваблығы да вардыр. Онун дедийинә көрә, «икид бабадан, икид оғула бир түфәнк, бир дә ат галар; мәним дә атам өләндә буиларын һәр икисини оғлуна ядикар гоюб кетмишдир».

Шеирләриндә олдуғу кими, ән яхшы драматик вә нәср әсәрләриндә дә Абдулла Шаиг һуманист идея вә дуйғулар саһиби, һәятын, ишығын, сәадәтин достудур. Һуманизмин тәнтәнәси наминә о, халглар бирлийини тәрәннүм едир. Бу мөвзуда язылмыш әсәрләрдән бири кими хүсуси гиймәтә малик олан «Интиһарны, яшамагмы?» һекайәсиндә язычы эрмәни Аванеслә азәрбайҹанлы Асланы бир-биринә яхынлашдыран, бир-биринә дост вә меһрибан едән һисси «өлмәз һисс» адландырыр.

Беләликлә, «чәрәк дәрди» чәкән йохсуллар, нефт гуюсунда боғулан гурбанлар, мүлкәдар зүлмү көрән чүтчү вә әкинчиләр ингилаба гәдәрки дөврдә Шаигин севимли гәһрәманлары вә гүдрәтинә, кәләҹәйинә инандығы адамлар олмушлар.

Шаигин һәятынын ән мә'налы ҹәһәтләриндән бири будур ки, әдәби-ичтимаи фәалиййәтинин илк күнләриндән башлараг о, Азәрбайҹанын габагҹыл мәдәниййәт хадимләри илә әһатә олунмуш вә һәмишә онлардан гайғыкеш мүнасибәт көрмүшдүр. Онун 1901-ҹи илдә Бакыда Александрийски кимназиясында мүәллимлик имтаһаны вериб, диплом алмасына Н. Нәримановун бөйүк көмәйи дәймиш, әдәби-педагожи фәалиййәтинә Ә. Һагвердиев вә С. Сәнинин күчлү тә'сири олмуш, ярадычылыг инкишафында Сабир вә Сәһһәт мүһүм рол ойнамышдыр. «Әкинчи вә хан» адлы сатирасыны Шаиг Сабирин тә'сирилә язмышдыр. Сабирин өлүмүндән сонра онун һәяты вә тарихи хидмәтләри һаггында мәтбуатда ән чох язан мүәллифләрдән бири Абдулла Шаигдир.

1910-чу илдән сонра Шаигин ярадычылығында ушаг әдәбиййатына доғру чидди бир дөнүш әмәлә кәлир. Бу заман «Ушаг чешмәйи», «Күлшәни-әдәбиййат», «Күлзар» кими дәрсликләри язан, «Мәктәб» вә «Дәбистан» журналларында иштирак едән Шаиг мүасирләри Сабир, Сәһһәт, Сүлейман Сани илә әл-әлә вериб, «балача достлары» үчүн бир-бириндән мараглы әсәрләр ярадыр. Онун «Түлкү һәчҹә кедир», «Яхшы арха», «Тыг-тыг ханым» нағыллары балача охуҹулара һәятда даим намус вә сәдагәтлә яшамағы, зүлмә вә зүлмкарлара нифрәт етмәйи өйрәдир.

Шаигин маһир бир лирика устасы кими яздығы «Гузу», «Ушаг вә довшан», «Бәнөвшә», «Хоруз» типли хырда шеирләри дә эл арасында, хүсусилә ушагларын дилиндә әзбәр олмушдур. Бу әсәрләрин үрәйә йол тапмасынын сирри онларын нәҹиб инсани һиссләри, саф ушаг гәлби вә фикринин көзәллийини тәрәннүм етмәсидир. Ушаг вахты Шаигин «Бәнөвшәйәм, бәнөвшә» маһнысыны охумаян адам чох аз тапылар. Чичәкләрә вә күлләрә мәһәббәт, эв һейванлары илә сәмими вә гайғыкеш олмаг, тәбиәтә вә көзәллийә гиймәт вермәйи баҹармаг һәмин шеирләрдә әсас ҹәһәтләрдир.

Әсәрләринин бу көзәл хүсусиййәтләринә көрәдир ки, Абдулла Шаиг ушагларын вә кәнҹлийин севимли язычысы олмушдур. Азәрбайҹан зиялыларынын бир нечә нәсли илк дәфә һәяты, дили, фолклору Шаигин әсәрләриндән өйрәнмишдир.

Кәнҹлик илләриндән башлараг, Абдулла Шаигин ярадычылыг инкишафы классик Азәрбайҹан, рус, Шәрг вә Авропа әдәбиййаты илә сых бағлыдыр. Һәлә 15—16 яшында икән Крыловун мәшһур «Сазандалар» тәмсилини тәрҹүмә едән Шаиг өз мүтәрҹимлик ишини сонралар, Совет һакимиййәти илләриндә дә давам етдирәрәк, бир чох рус вә Гәрби Авропа язычыларынын әсәрләрини Азәрбайҹан дилинә тәрҹүмә етмишдир. Бу сәнәткарлар сырасына Крылов, Пушкин, Лермонтов, Горки, Шекспир, Даниэл Дефо вә башгалары дахилдир. Низами Кәнҹәвинин «Искәндәрнамә» әсәринин биринчи һиссәсини Шаиг тәрҹүмә етмишдир. О, бөйүк пролетар әдиби Горкинин әсәрләрини тәрҹүмә едән илк Азәрбайҹан язычыларындандыр.

Севинҹлә гаршыладығы сосиалист ингилабындан сонра өз әдәби-ичтимаи фәалиййәтини даһа да кенишләндирән Шаиг Азәрбайҹанын ән көркәмли мәдәниййәт хадимләриндән бири олур. О, илләр боюу али вә орта мәктәбләрдә дәрс дейиб, ени нәслин тәһсил вә тәрбийәсинә бөйүк әмәк сәрф едир. Совет Азәрбайҹанында илк әдәбиййат дәрсликләринин чохуну Шаиг язмышдыр.

Али педагожи институту, Бакы семинариясы, фәһлә факултәләри вә гадын курсларында бөйүк иш апаран Абдулла Шаиг бу илләрдә маарифин вә педагожи фикрин тәрәггиси йолунда парлаг фәалиййәт көстәрирди. Фәһлә факултәсиндә охуянларын 1923-чү илдә Шаигә көндәрдикләри тәбрик телеграмы зәһмәткешләрин она дәрин миннәтдарлығынын ифадәси иди: «Шаиг ады сөйләнинҹә һәр кәс, һәр бир азәрбайҹанлы севкили шаирини вә һөрмәтли мүәллимини хатырлайыб, онун... чәкдийи зәһмәтләри, көстәрдийи фәалиййәти көз өнүнә кәтирир... Абдулла Шаиг ярадығы әсәрләри илә вә тәртиб етдийи дәрс китаблары илә кәнҹләримизи тәрбийә етмәкдән бир ан кери дурмамыш, даим чалышмышдыр вә букүн дәхи йүзләрлә биз фәһлә факултәси тәләбәләрини тәрбийә етмәкдә, биз ишчи тәләбәләрә дил вә әдәбиййатымызы өйрәнмәкдә, Шура Азәрбайҹанымызын кәләҹәк дәстәсини һазырламагда йорулмадан давам етмәкдәдир».

Кечмишдәки үсянкар, дәрдли Шаигин ерини ингилабдан сонра азадлыга нәғмәләр гошан фәрәһли Шаиг тутур. «Бизимдир», «Һәр шей вар» кими лирик шеирләри илә о, ени һәяты, «пән-пән әлләри» тәрәннүм едир. Бөйүк Вәтән мүһарибәси заманы яздығы «Сүлһ вә азадлыг дүшмәнләринә!» ше'риндә исә, дүня мүһарибәси гызышдыранлара «байгуш» ады верән шаир сүлһ һәрәкатынын мағлубедилмәз олдуғуну сөйләйир.

«Ушагларын зөвгүнү охшаян» әсәрләр язмаг, һәмишәки кими, совет дөврүндә дә Шаигин башлыча ярадычылыг арзуларындан бири олмушдур. Онун Азәрбайҹан Кәнҹ Тамашачылар Театрында мүвәффәгиййәтлә ойнаныб, ени нәслин тәрбийәсинә файдалы тә'сир көстәрән әсәрләри буна чанлы сүбутдур. 1929-чу илдә тәшкил олунмуш Кәнҹ Тамашачылар Театры илк заманларда репертуар ҹәһәтиндән чәтинлик чәкирди. Аз сонра Шаиг бу театрда ишә кириб, ени ушаг п'есләри ярамасы саһәсиндә гызғын һәвәслә чалышмаға башлады. О, театра «Эл оғлу», «Вәтән», «Хасай», «Фитнә» кими п'есләрини верди.

«Хасай» п'еси мәктәблә аиләнин әлагәсини мөһкәмләндирмәк идеясыны әкс етдирән бир әсәрдир. Шифаһи халг әдәбиййатындан орижинал истифадә йолу илә ярадылан «Вәтән» вә «Эл оғлу» ушагларын истисмарчы дүняя нифрәт, азад вә хошбәхт совет Вәтәнинә мәһәббәт руһунда тәрбийә олунмасына көмәк едир.

Шаигин совет дөврүндәки ярадычылығынын ән характерик вә парлаг нүмунәси олан «Араз» романы совет әдәбиййатынын ени йүксәк мәрһәләйә галхдығы, Ҹ. Ҹаббарлынын «1905-ҹи илдә», М. С. Ордубадинин «Думанлы Тәбриз», Сәмәд Вурғунун «Вагиф» әсәринин ярандығы дөврүн мәһсулудур. «Аразда» һадисәләр, Бакы нефт районларындан бириндә дүняя кәлиб орада етишән вә өз фәалиййәтини дә орада давам етдирән бир фәһләнин һәят вә мүбаризәси илә әлагәдар верилмиш, әсас мәгсәд дә Аразын синфи шүурунун ойанмасыны вә онун ингилаби һәрәката гошулмасыны көстәрмәк олмушдур. Шаиг әсәрини Араз һаггында охуҹулара илк мә'лумат верән белә бир сәһнә илә башлайыр: Араз сәс чала-чала дәрдләрини дүшүндүкҹә, көзү габағындакы «тоюг һининә охшаян дахмаларына» нәзәр салдыгҹа үрәйиндән каһ һәзин, каһ гәзәбли маһнылар гопур. Язычынын реалистҹәсинә тәсвир етдийи һәят левһәләриндән айдын олур ки, Аразын вәтәниндә феодал-патриархал мүнасибәтләр мәһвә доғру кетмәкдә, капитализм ортая чыхмагда, фәһлә синфи тәшәккүл етмәкдәдир. Бу тарихи шәраитдә йохсулларын вәзиййәти бүсбүтүн дөзүлмәздир. Араз дейир: «Бизимки сөюлмагдан кәлибдир».

Бакы мүһитинин «Араздакы» вәзиййәти бир дә она көрә реал чыхмышдыр ки, әдиб буржуа ағаларла янашы ҹәмиййәтин габагҹыл, намуслу адамларыны да, зәһмәткешләри, ингилабчылары да долғун бәдии образлар васитәсилә тәсвир едә билмишдир. Азадлыг һәрәкатыны кенишләндирмәк бу ингилабчы образларын һәятынын әсас мә'насыны тәшкил едир.

Ингилаби кечмишә даир илк романларымыздан бири олан «Араз» Азәрбайҹан совет әдәбиййатында көркәмли әсәрләрдән сайылыр.

Вәтән мүһарибәси бизим гәләбәмизлә гуртардығы заман артыг Абдулла Шаиг һәгиги мә'нада гоҹалыг дөврүнә гәдәм гоюр. Һәмишәкинә көрә инди о, язы масасы архасында даһа аз отурур. Лакин гоҹа Шаиг енә дә халга хидмәт арзусундан әл чәкмир.

Абдулла Шаиг өз хидмәтләри үчүн халгдан, партия вә һөкумәтимиздән һәмишә гайғы вә һөрмәт көрән хошбәхт бир сәнәткардыр. Совет һөкумәти гоҹаман язычынын әдәбиййат саһәсиндә хидмәтләрини нәзәрә алараг 1946-чы илдә ону Ленин ордени илә тәлтиф етмишдир. Бу күнләрдә, анадан олмасынын 75 иллийи мүнасибәтилә она Гырмызы Әмәк Байрағы ордени верилмишдир. Шаиг әмәкдар инҹәсәнәт хадимидир.

1946-чы илдә Шамахы, Бүрдәмир, Ағсу вә Мәрәзә районларынын зәһмәткешләри Абдулла Шаиги ССРИ Али Советинә депутат сечмишдиләр. Сечкиләр әрәфәсиндә, ады чәкилән районлара зәһмәткешләрлә көрүшә кедән әдиб һәр ердә совет адамларынын бөйүк һөрмәтинә раст кәлмишди.

Мүһарибәдән сонракы илләрдә Шаиг «Нүшабә», «Гараҹа гыз», «Ана» кими п'есләри илә янашы өз «балача достлары» үчүн Вәтәнә, халга, әмәйә мәһәббәт мөвзуунда ени тәрбийәви әсәрләр язмышдыр.

Мүрәккәб вә сүрәкли кечән һәятынын она бәхш етдийи хатирәләри гәләмә алмаг Шаиги чохдан дүшүндүрән бир мәсәлә иди. Әдибин 1954-чү илдә языб гуртардығы «Көһнә дүня» әсәриндә кечмишин аҹы хатирәләри илә бирликдә, XX әср Азәрбайҹан ҹәмиййәтиндәки ишыглы гүввәләрин онда ояндығы хош тәәссүрат, хүсусилә ингилабдан сонракы фәрәһли илләр ишыгландырылмышдыр.

«Көһнә дүня» хатиратлы бир даһа көстәрир ки, гоҹаман язычы Абдулла Шаигин һәят йолу ишлә, әсәрлә, мүбаризә илә долу олан шәрәфли бир йолдур. Бу, һәятыны халга верән вәтәнпәрвәр бир хадимин йолудур.

ӘЗИЗ МИРӘҺМӘДОВ.